ศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสังคมไทย

A study of Belief in the Bodhi Tree in Thai Society

พระมหาณรงศักดิ์ อริยวโส (อาจวงษา)
Phramaha Narongsak Ariyawaṅso (Aajwongsa)
ไพฑูรย์ สวนมะไฟ
Phaitoon Suanmafai
พระครูปลัดสมหมาย อตฺถสิทฺโธ
Phrakhruplalad Sommai Addhasitdho
วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University Roi-Et Buddhist College
E-mail: toonmcu101@gmail.com

(**Received**: September 02, 2022/ **Revised**: June 30, 2023/ **Accepted**: June 30, 2023)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง “ศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสังคมไทย” มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาภูมิหลังความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาการปลูกและการดูแลรักษาต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสังคมไทย และ 3) เพื่อศึกษาคติความเชื่อเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสังคมไทย, ขอบเขตด้านเนื้อหา ได้แก่ ความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ประเพณีเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสังคมไทย และคติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีมหาโพธิ์ ขอบเขตด้านพื้นที่ ได้แก่ จังหวัดร้อยเอ็ด เครื่องมือการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย 40 รูป/คน โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง เก็บรวบรวมข้อมูล จัดหมวดหมู่วิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหา สรุปและรายงานผลโดยวิธีพรรณนาความ

ผลการศึกษาพบว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในอินเดียคือต้นแรกที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้จนถึงต้นปัจจุบัน ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในลังกาต้นแรกคือต้นที่พระเจ้าอโศกมหาราชพระราชทานมาปลูกที่ลังกาสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ปลูกในประเทศไทยมีการนำมาจากทั้งอินเดียและลังกา โดยเฉพาะในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคติการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้รับความนิยมเป็นพิเศษ การดูแลรักษาต้นโพธิ์มีรากฐานมาจากความเชื่อและปรากฏในรูปแบบของประเพณี เช่น ประเพณีรดน้ำต้นโพธิ์ เป็นต้น ต้นพระศรีมหาโพธิ์สื่อความหมายทางสัญลักษณ์ 4 อย่าง ได้แก่ 1) สัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา 2) ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ 3) สำนวนไทยกับแนวทางปฏิบัติ 4) สัญลักษณ์สถานที่

คำสำคัญ: คติความเชื่อ; ต้นพระศรีมหาโพธิ์; สังคมไทย

Abstract

The study entitled “A Study of Belief in the Bodhi Tree in Thai Society” consisted of the following objectives: 1) to investigate the background of Bodhi tree in Buddhism; 2) to study the planting and maintenance of Phra Sri Maha Bodhi trees in Thai society.; and 3) to study the symbolic belief in the Bodhi tree in Thai society. The scope of content is the background of the Sri Maha Bodhi tree. Traditions about the Sri Maha Bodhi tree in Thai society and beliefs about Phra Si Maha Bodhi The boundary of the area is Roi-Et Province. The research tool is an interview form. Target group 40 photos/person by specific selection Collect data, categorize, analyze and synthesize content. Summarize and report the results by descriptive methods.

The following results are found: The Sri Maha Bodhi Tree in India is the first tree from which the Lord Buddha attained enlightenment until the present day. The Sri Maha Bodhi tree in Lanka was the first tree given by King Asoka the Great to plant in Lanka during the reign of King Devanampiyatissa. The Sri Maha Bodhi tree planted in Thailand was brought from both India and Lanka. Especially during the reign of King Mongkut, the motto of planting the Phra Si Maha Bodhi tree was especially popular. Taking care of the Bodhi tree is rooted in beliefs and appears in the form of traditions such as the tradition of watering the Bodhi tree, etc. The Sri Maha Bodhi tree conveys 4 symbolic meanings: 1) a symbol of Buddhism 2) a sacred tree 3) Thai idioms and Guidelines 4) Place symbols.

Keywords: Belief; Bodhi Tree; Thai Society

1. บทนำ

พระพุทธศาสนามีความพันธ์กับต้นไม้และป่าไม้เริ่มต้นตั้งแต่พระพุทธองค์ทรงประสูติภายใต้ต้นสาละ ตรัสรู้ ณ ควงต้นโพธิ์ และเสด็จดับขันธปรินิพพานใต้ต้สาละ พุทธศาสนิกชนได้เห็นภาพหนึ่งที่ปรากฏอยู่ตามวัดศาสนสถานต่างๆของพระพุทธศาสนา คือภาพที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นภาพที่สื่อความหมายออกมา มากมายโดยมิต้องมีคำบรรยายประกอบเป็นอันเข้าใจโดยปริยายอยู่แล้วว่า นี่คือพระพุทธเจ้า นี่คือ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า นี่คือพระพุทธศาสนา นี่คือสิ่งที่ควรเคารพ นี่คือสิ่งที่ควรบูชากราบไหว้ ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้เป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้า (ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข, ม.ป.ป.: ออนไลน์) ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไม่ใช่ชื่อพันธุ์ต้นไม้ เดิมต้นไม้นี้ชื่อว่า"อัสสัตถะ" (อุดม เชยกีวงศ์, 2551: 62-65) ชื่อวิทยาศาสตร์เรียกว่า Ficus religiosa ซึ่งเป็นต้นไม้ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอาศัยเป็นที่ตรัสรู้"โพธิ" (พระไตรปิฎกภาษาไทย/4/1/1) มีความหมายว่า ความตรัสรู้ ความรู้ ความตื่น หรือ ความเบิกบาน นั่นเองจึงได้ชื่อว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ มูลเหตุที่จะเกิดบริโภคเจดีย์นี้ มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระพุทธองค์ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท่านพระอานนท์เถระ ขณะนั้นยังไม่บรรลุมรรคผล ทูลปรารภว่า ในการที่พระพุทธองค์ ยังทรงพระชนม์อยู่ เหล่าสาวกทั้งหลายก็ได้เฝ้าทูลพระองค์ได้เนื่องนิจ เป็นทัศนานุตริยะ แต่เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่มีโอกาสเข้าเฝ้าก็จะพากันเกิดความคิดถึง พระพุทธองค์จึงทรงมีพระบรมพุทธานุญาตสถานที่สำหรับพระสาวกผู้ใคร่จะเห็นพระองค์ ได้ไปปลงสังเวชในที่นั้นแทนซึ่งเรียกว่าสังเวชนียสถาน 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย/202/151-152) คือสถานที่ควรปลงธรรมสังเวชมี 4 แห่ง คือ 1) สถานที่พระพุทธเจ้าประสูติ ณ ป่าลุมพินี แขวงเมืองกบิลพัสดุ์ (ปัจจุบันเรียกว่า รุมมินเด อำเภอไพราว่า ประเทศเนปาล) 2) สถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ณ โพธิมณฑล (ปัจจุบันคือ พุทธคยา) 3) สถานที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมือง พาราณสี (ปัจจุบันเรียกว่า สารนาถ) 4) สถานที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานที่สาลวโนทยาน เมืองกุสินารา

สถานที่ทั้ง 4 แห่งนี้ เป็นที่ที่กุลบุตร ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ควรจะเห็นควรจะดู และให้เกิดความสังเวชเมื่อมายังสถานที่ทั้ง 4 นี้ ด้วยมีความเชื่อว่า อานิสงส์อันยิ่งใหญ่ก็จักมีแก่กุลบุตรเหล่านั้น ดังพระพุทธดำรัสว่า"ดูก่อนอานนท์ ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวไปยังเจดีย์ จาริกอยู่ จักเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส ทำกาลกิริยาลงชนเหล่านั้นจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์" ต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงเป็นสังเวชนียสถาน และบริโภคเจดีย์ดังพรรณนามานี้ ตามคติธรรมความเชื่อต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังก่อให้เกิดประเพณี วัฒนธรรม ที่พุทธศาสนิกชนยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา อันเป็นประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม เป็นกุศโลบาย ให้รำลึกนึกถึงความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งเป็นที่อาศัยตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือการรำลึก นึกถึงพระพุทธเจ้าและคุณอันประเสริฐนั่นเอง เช่น ประเพณีรดน้ำต้นโพธิ์ ที่วัดวังวิเวการาม (วัดหลวงพ่ออุตตมะ) ของชาวอำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ประเพณีไม้ค้ำสะหลี (เพชร แสนใจบาล, ม.ป.ป.: Online) หรือไม้ค้ำศรีมหาโพธิ์ ณ วัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ประเพณีแห่ นมสดรดถวาย ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (พระมหาไพศาล วิสาโล ฐานวุฑฺโฒ, ม.ป.ป.: ออนไลน์) ณ วัดพระธาตุดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ความจริงสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนานั้นมีหลายอย่าง เช่น พระพุทธรูป รอยพระพุทธ บาท ต้นโพธิ์ ใบโพธิ์ ธงธรรมจักรรูปธรรมจักร ธงฉัพพรรณรังสี แต่สัญลักษณ์ที่ได้รับการรับรอง ให้เป็นสัญลักษณ์สากลคือ รูปธรรมจักร คนต่างชาติบางแห่งก็เรียกว่า วงล้อแห่งชีวิต หรือวงล้อ แห่งพระธรรม (Dhamachakra, Wheel of Dhamma) ถือเป็นสัญลักษณ์แห่งวัฏจักรแห่งการเวียน ว่ายตายเกิดนั่นเองสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาในยุคแรกๆ นั้น คือ ต้นโพธิ์ ใบโพธิ์เนื่องจากพระ พุทธองค์ได้ตรัสรู้ที่ใต้ต้นไม้ที่ชื่อว่า อัสสัตถะ ซึ่งต่อมาเรียกกันว่าต้นโพธิ์ เพราะคำว่า "โพธิ หรือ โพธิ์" แปลว่า ตรัสรู้ จึงมีการเรียกกันว่า ต้นไม้ตรัสรู้บ้าง แต่ถ้าเรียกอย่างเป็นทางการหน่อยก็ว่า "โพธิพฤกษ์" (พรหมญาณี, ม.ป.ป.: ออนไลน์)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 รับสั่งให้สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่สำคัญหลายแห่ง ทรงให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์อย่างมาก ซึ่งเห็นได้จากการวางผังของวัดที่มีการนำต้นพระศรีมหาโพธิ์มาใช้ร่วมบนแนวแกนทิศหลักของอาคารในผังพุทธาวาสด้วย เช่น วัดปทุมวนารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร วัดพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ เป็นต้น และพบว่ามีการทำอาคารโพธิฆระด้วย เช่น วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น (อภิญญา นนท์นาท, 2553: 62) ซึ่งไม่พบหลักฐานการทำอาคารประเภทนี้ในศิลปะไทยในสมัยก่อน เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างมากและเป็นประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาด้วย นอกจากนี้ยังมีคติการบูชาพระศรีมหาโพธิ์และมีการนำต้นโพธิ์ที่ได้พันธุ์จากพุทธคยามาปลูก ซึ่งถือว่าเป็นครั้งแรกในดินแดนไทยเท่าที่มีหลักฐานเอกสารปรากฏ ประเด็นนี้ทำให้เกิดข้อสังเกตอย่างหนึ่งว่าการนำต้นโพธิ์จากพุทธคยาเข้ามานั้นจะส่งผลต่อคติการบูชาพระศรีมหาโพธิ์ให้เปลี่ยนแปลงไป แตกต่างจากสมัยก่อนที่นิยมนำพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากลังกาแทบทั้งสิ้น ซึ่งน่าจะส่งผลเกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์

ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาค้นคว้าความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพุทธศาสนา การปลูกและการดูแลรักษาต้นพระศรีมหาโพธิ์ และความเชื่อของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ในมิติต่างๆ เพราะต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นตัวแทนของการเชื่อมโยงจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าและพระคุณอันประเสริฐของพระองค์

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนา
2.2 เพื่อศึกษาการปลูกและการดูแลรักษาต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสังคมไทย
2.3 เพื่อศึกษาคติความเชื่อเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสังคมไทย

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ขอบเขตด้านเนื้อหา ได้แก่ ภูมิหลังความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ประเพณีเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสังคมไทย และคติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีมหาโพธิ์ ขอบเขตด้านพื้นที่ ได้แก่ จังหวัดร้อยเอ็ด เครื่องมือการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย 40 รูป/คน ประกอบด้วย 1) กลุ่มพระสงฆ์ 10 รูป 2) กลุ่มนักวิชาการ 10 คน 3) กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน 10 คน และ 4) กลุ่มประชาชนทั่วไป 10 คน โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง เก็บรวบรวมข้อมูล จัดหมวดหมู่ วิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหา สรุปและรายงานผลโดยวิธีพรรณนาความ

4. ผลการวิจัย

4.1 ความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนา

ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นต้นไม้อันเป็นสถานที่ประทับและตรัสรู้บรรลุพระสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า ด้วยสาเหตุนี้ต้นโพธิ์จึงเป็นพรรณไม้ ที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ผู้วิจัยกำหนดประเด็นศึกษาต้นโพธิ์ตามลักษณะภูมิศาสตร์ 3 ประเภท ได้แก่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในอินเดีย ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในลังกา และต้นพระศรีมหาโพธิ์ในไทย ดังนี้

1. ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในอินเดีย

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 1

ต้นแรกคือต้นที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ร่มเงาของต้นโพธิ์ที่ช่วยบังแดดบังฝนให้กับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนกระทั่งพระองค์ได้บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และต้นโพธิ์ต้นนี้ก็มีอายุยืนนานมาจนถึงยุคของพระเจ้าอโศกมหาราช และพระองค์ก็ทรงมีความศรัทธาเลื่อมใสใน ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างมาก จนทำให้พระนางมหิสุนทรี หรือพระนางติษยรักษิต มเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าอโศกมหาราชเกิดความริษยาต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่พระเจ้าอโศกทรงเอาพระทัยใส่มากเสียยิ่งกว่าพระนาง จึงได้สั่งให้หญิงรับใช้คนหนึ่งมีชื่อว่า นางนครา เอายาพิษและน้ำร้อนไปรดที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ผลจากการที่พระนางทรงมีจิตริษยา ก็ทำให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ตายลง สิริรวมอายุของ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 1 ได้ 352 ปี

พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 2

พระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อทรงทราบว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ตายแล้ว ก็ทรงเสียพระทัยเป็นอย่างมาก เพราะพระองค์คิดว่าสาเหตุที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ตายนั้น เป็นเพราะพระองค์เสื่อมบุญญาธิการ จนกระทั่งสุดท้ายพระนางมหิสุนทรีทรงดำริว่า ถ้าไม่ทรงบอกความจริงแก่พระเจ้าอโศกมหาราชแล้ว พระองค์คงต้องสิ้นพระชนม์เป็นแน่แท้ เมื่อคิดได้ดังนั้นแล้วก็ทรงบอกความจริงให้พระเจ้าอโศกทรงทราบ พระองค์จึงทรงตั้งจิตอธิษฐานว่า “ตราบใดที่หน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังไม่ขึ้น ตราบนั้นข้าพเจ้าจะมิยอมจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปเป็นแน่แท้ แม้ชีวิตของข้าพเจ้าก็จะยอมถวายเพื่อบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์แต่อย่างเดียว” จากนั้นพระองค์ก็ทรงโปรดให้เจ้าหน้าที่นำเอาน้ำนมโคบริสุทธิ์รดที่โคนต้นโพธิ์ทุกวัน ด้วยสัจจวาจาอันมั่นคงของพระองค์ เพียงไม่กี่วันต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เหี่ยวแห้งไปแล้วนั้นก็กลับมีหน่องอกขึ้นมาที่โคนของต้นพระศรีมหาโพธิ์ นับว่าเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง

พระเจ้าอโศกมหาราชเมื่อได้ทอดพระเนตรดังนั้นแล้วจึงทรงมีพระราชหฤทัยที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความโสมนัส รับสั่งให้ทหารสร้างกำแพงล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์อย่างแน่นหนา เพื่อป้องกันบุคคลทั้งภายในและภายนอก และอันตรายต่างๆ อันจะพึงเกิดขึ้นแก่ต้นพระศรีมหาโพธิ์

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 1143 - 1163 (ค.ศ. 600 - ค.ศ. 620) กษัตริย์ ชาวฮินดูพระนามว่า พระเจ้าสาสังกาหรือพระเจ้าศศางกา เป็นกษัตริย์ที่ปกครองแคว้นเบงกอล ได้ยกทัพมายึดพุทธคยา แคว้นมคธ ซึ่งกษัตริย์ที่ปกครองแคว้นมคธ ได้แก่ พระเจ้าปูรณวรมาหรือปูรณวรมัน พระเจ้าศศางกาทรงทอดพระเนตรเห็น ประชาชนจำนวนมากให้ความเคารพสักการะ กราบไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ก็เกิดความริษยา จึงดำริว่าสาเหตุที่ประชาชนจำนวนมากนับถือศาสนาพุทธนั้นเป็นเพราะประชาชนเหล่านั้นศรัทธาในต้นพระศรีมหาโพธิ์นั่นเอง และเป็นสาเหตุที่ทำให้ศาสนาฮินดูอับเฉา เสื่อมสลาย จึงรับสั่งให้ทหารรานกิ่งก้านสาขา ตัดต้น ขุดราก ถอนโคนต้นพระศรีมหาโพธิ์จนหมดสิ้น และยังรับสั่งให้เอาฟางอ้อยเป็น เชื้อเพลิงวางสุมที่ตอของต้นพระศรีมหาโพธิ์ เอาน้ำมันราดแล้วเอาไฟเผา เพราะ ไม่ต้องการให้หน่อของต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้มีโอกาสงอกขึ้นมาได้อีกเลย

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นมีทั้งคนรักและมีทั้งคนชัง ทั้งที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นเป็นเพียงต้นไม้ต้นหนึ่ง หาได้มีอันตรายต่อใครไม่ มีแต่จะให้ประโยชน์ทั้งคนและสัตว์ คือเป็นร่มเงาช่วยป้องกันความร้อนและเป็นเชื้อเพลิง เพื่อใช้ในการหุงต้มและแก้ความหนาว แต่สุดท้ายต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 2 ก็ต้องตายลงเพราะกิเลสความโลภ และความอิจฉาริษยาของมนุษย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ต้นที่ 2 ตายลงเมื่อมีอายุได้ประมาณ 871 ปี

พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 3

เมื่อพระเจ้าศศางกายึดครองพุทธคยา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นมคธได้แล้ว และทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์จนแม้แต่รากก็มิให้เหลือ พระองค์ได้รับสั่งให้เสนาบดีนำพระพุทธรูปปางมารวิชัย เนื้อหินทรายซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระมหาวิหารออกไปทำลายเสียด้วย แต่เสนาบดีผู้ที่ได้รับคำสั่งให้ไปทำลายพระพุทธรูปนั้นเป็นพุทธมามกะ และเป็นผู้ที่มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง หลังจากได้รับคำสั่งแล้วก็คิดว่าถ้าตนนำพระพุทธรูปองค์นี้ออกไปจากพระมหาวิหารก็เกรงว่าจะทำให้ตนเองมีกรรมและจะไปเกิดไม่ทันศาสนาพระศรีอาริย์ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามพระบัญชาของพระเจ้าศศางกา ตนก็จะต้องถูกประหารชีวิตอย่างแน่นอน ระหว่างนั้นก็เกิดความคิดอย่างหนึ่งขึ้นมา จึงกราบทูลพระราชาว่า พระพุทธรูปองค์นี้ใหญ่โต และมีน้ำหนักมาก ยากที่จะนำออกไปในวันเดียวได้ จึงขอโอกาสดำเนินการภายใน 7 วัน พระเจ้าศศางกาก็ทรงอนุญาตตามที่เสนาบดีทูลขอ เสนาบดีจึงรีบปฏิบัติตามแผนการของตน โดยใช้แผ่นอิฐมาก่อเป็นกำแพง กำบังพระพุทธรูปไว้อย่างมิดชิด พร้อมทั้งตั้งประทีปโคมไฟบูชาไว้ภายในกำแพงที่ปิดกั้นไว้ เมื่อครบ 7 วัน ตามที่ทูลขอไว้ จึงได้กราบทูลว่าได้นำพระพุทธรูปออกไปจากพระวิหารเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

พระเจ้าศศางกาได้สดับเช่นนั้น แทนที่พระองค์จะดีพระทัย เพราะความปรารถนาของพระองค์สำเร็จแล้ว แต่พระองค์กลับเกิดวิปฏิสาร (เสียพระทัย) ถึงกับลงพระโลหิต (กระอักเลือด) ล้มลงต่อหน้ากองทหาร และสวรรคต ณ สถานที่นั้นเอง เมื่อพระเจ้าศศางกาสวรรคตแล้ว กองทัพก็เกิดความระส่ำระสาย ประกอบกับกองทัพของพระเจ้าปูรณวรมา กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธ ยกทัพมาถึงพุทธคยาพอดี จึงทำให้บรรดาทหารของพระเจ้าศศางกาเสียขวัญไปกันใหญ่ ต่างก็ได้พากันแยกย้ายเพื่อหนีเอาตัวรอด แตกทัพกันไปคนละทิศละทาง

พระเจ้าปูรณวรมาจึงเข้ายึดดินแดนพุทธคยากลับคืนมาเหมือนเดิม พระองค์ได้ทอดพระเนตร ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ถูกทำลายจนไม่มีอะไรหลงเหลืออยู่เลย จึงได้รับสั่งให้ทหารพร้อมกับชาวบ้านช่วยกันรีดนมวัวบริสุทธิ์ 1,000 ตัวแล้ว ทรงนำน้ำนมวัวมารดตรงบริเวณตอของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นเดิมโดยรอบ พร้อมทั้งทรงตั้งจิตอธิษฐานว่า “ถ้ามาตรว่า หน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ไม่งอกขึ้นมาตราบใด ข้าพเจ้าก็จักไม่ยอมไปจากสถานที่นี้ตราบนั้น ข้าพเจ้ายอมถวายชีวิต เพื่อบูชาอุทิศต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ตลอดชั่วลมปราณ” ด้วยสัจวาจาอธิษฐานหน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ก็งอกขึ้นมาอย่างน่า อัศจรรย์ยิ่งนัก เมื่อพระเจ้าปูรณวรมาได้ทรงทอดพระเนตรเห็นหน่อพระศรีมหาโพธิ์ วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ก็เกิดปีติโสมนัสยิ่งนัก จึงรับสั่งให้สร้างกำแพงล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ เพื่อป้องกันมิให้ใครเข้ามาทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้อีกต่อไป

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ต้นที่ 3 นี้ ได้เติบโตและเจริญงอกงามมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งปี พ.ศ. 2415 เมื่อเซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮม (Sir Alexander Cunningham) นักโบราณคดีชาวอังกฤษ เดินทางมาที่พุทธคยาครั้งที่ 3 ได้เห็น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ล้มลงไปทางทิศตะวันตก ท่านจึงได้บันทึกไว้ ดังนี้ “ในปี พ.ศ. 2415 (ค.ศ. 1972) ข้าพเจ้าได้เดินทางสู่พุทธคยาได้ เห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์แก่มากและ พ.ศ. 2418 (ค.ศ. 1975) ข้าพเจ้าได้มาเยี่ยมพุทธคยาอีกเป็นหนที่ 2 ได้พบว่าต้นพระศรี มหาโพธิ์แก่โทรมลงมากอาจจะตายในไม่ช้า ทั้งถูกประชาชนในบริเวณนั้นตัดกิ่งก้านไปทำเป็นเชื้อเพลิง” ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 3 นี้ เจริญเติบโตจนหมดอายุขัยตายเองตามธรรมชาติโดยไม่ถูกใครทำลาย และยังได้แผ่ขยายออกไปขึ้นยังทิศต่างๆ โดยรอบ (ต้นโพธิ์ไปขึ้นยังสถานที่ต่างๆ บริเวณรอบๆ ต้นพระศรีมหาโพธิ์เดิม) รวมอายุได้ ประมาณ 1,258 ปี

พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 4 (ต้นปัจจุบัน)

เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิ่งแฮม (Sir Alexander Cunningham) ได้รับ มอบหมายจากรัฐบาลของประเทศอังกฤษ ซึ่งได้ปกครองประเทศอินเดียอยู่ในขณะนั้นให้บูรณะบริเวณพุทธคยา ในปี พ.ศ. 2423 (ค.ศ.

1880) ท่านเห็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 3 ตายลง จึงได้จัดการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ขึ้นใหม่ ณ สถานที่เดิม นับเป็นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 4 โดยได้นำต้นอ่อนของต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งขึ้นอยู่ใกล้กับบริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ จำนวน 2 ต้น ต้นหนึ่ง สูงประมาณ 6 นิ้ว และอีกต้นหนึ่งสูงประมาณ 4 นิ้ว เซอร์คันนิ่งแฮม เลือกเอา ต้นที่สูง 6 นิ้ว ปลูกลงแทนที่ต้นเดิม เพื่อให้เป็นสถานที่ชาวพุทธได้สักการะบูชา ส่วนต้นที่สูง 4 นิ้ว นำไปปลูกไว้ทางด้านทิศเหนือห่างจากต้นเดิมประมาณ 250 ฟุต เพื่อให้เป็นที่ประทับขององค์พระวิษณุและเป็นที่กราบไหว้บูชาของชาวฮินดู และเป็น การป้องกันการกระทบกระทั่งกันระหว่างชาวพุทธและชาวฮินดู เพราะต่างฝ่ายต่างก็แย่งกันเป็นเจ้าของต้นโพธิ์ เพราะที่ผ่านมามักจะเกิดปัญหาการกระทบกระทั่งกัน ระหว่างชาวพุทธกับชาวฮินดูอยู่บ่อยๆ การบูรณปฏิสังขรณ์พระศรีมหาโพธิ์แล้วเสร็จ ในปี พ.ศ. 2427 ถึงวันนี้ (พ.ศ. 2556) ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 4 มีอายุได้ 132 ปี

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นปัจจุบันนี้ ตั้งอยู่ทางด้านหลังของพระเจดีย์พุทธคยา ซึ่งมีวัชรอาสน์หรือรัตนบัลลังก์ (ที่ประทับนั่งขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้า) คั่นอยู่ระหว่างกลาง ลำต้นของต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีขนาดใหญ่ประมาณ 3 คนโอบ สูงประมาณ 80 ฟุต ได้จัดสร้างรั้วทองเหลืองไว้โดยรอบ มีประตูเหล็กดัดสูง 2 เมตร มีชาวพุทธศรีลังกาโดยการนำของท่านอนาคาริกะ ธรรมปาละ (Anagarika Dhammapala) เกิดเมื่อวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2407 มรณภาพเมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2476) มาสร้างถวาย เมื่อปี พ.ศ. 2503 รัฐบาลของอินเดีย ในสมัย ของท่านเยาวราลห์ เนห์รู (Jawaharlal Nehru: ค.ศ. 1889-1964 หรือบัณฑิต เนห์รู นายกรัฐมนตรีคนแรกของอินเดีย) เพื่อล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ ป้องกันมิให้ คนภายนอกเข้าถึงลำต้นของพระศรีมหาโพธิ์ได้ ทั้งนี้เพื่อต้องการให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์มีอายุยืนนานที่สุด

ทุกวันนี้มีชาวพุทธจากประเทศต่างๆ ทั่วโลกไปนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไม่ต่ำกว่าหมื่นคนต่อวัน ถ้าเป็นช่วงเทศกาลสำคัญของพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา จะยิ่งมีชาวพุทธไปนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์มากกว่า แสนคนต่อวัน บางคนเมื่อไปถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ถึงกับน้ำตาไหลด้วยความปราบ ปลื้มปีติ บางคนไปกราบไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์และเพื่อประสงค์จะนั่งสมาธิ ดังนั้น ต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงยังคงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธจากทั่วโลก ให้ระลึกถึง หลักธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงค้นพบ (บุญรอด บุญเกิด, 2557: 28-36)

2. ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในลังกา

ประวัติการนำต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปปลูกที่ลังกาครั้งแรกเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.255 โดยการนำของพระสังฆมิตตาเถรี พระขนิษฐาของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งหลักฐานดังกล่าวปรากฏในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา เป็นต้น นอกจากจะเป็นข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์แล้วยังมีลักษณะเป็นข้อมูลเชิงปาฏิหาริย์ด้วย เพราะเป็นการบันทึกเหตุการณ์ของฝ่ายศาสนา ดังนี้

หลังสังคายนาครั้งที่ 3 พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทรงส่งศาสนทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ รวมทั้งสิ้น 9 สาย หนึ่งในนั้นคือสายลังกา โดยพระองค์ทรงส่งพระมหินทเถระ พระอนุชาของพระองค์ไปเผยแผ่ เพราะพระองค์ทรงสนิทสนมคุ้นเคยกับพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ พระมหากษัตริย์ผู้ปกครองเมืองอนุราธบุรีแห่งลังกาในสมัยนั้น ต่อมาพระนางอนุฬาเทวีทรงพระสงค์จะผนวช แต่ที่ลังกาไม่มีภิกษุณี จึงได้นิมนต์พระนางสังฆมิตตาเถรีเดินทางมาบวชให้ที่ลังกา พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงมีพระประสงค์จะส่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปประดิษฐานที่ลังกาด้วย ในเบื้องต้นพระองค์ได้ทรงปรึกษากับพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ซึ่งพระเถระเห็นด้วย โดยเหตุการณ์ตอนนี้มีการเชื่อมโยงกับพุทธมหาอธิษฐานด้วย คือพระเถระได้มหาอธิษฐาน 5 ข้อของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้

1) พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงต้องการให้ต้นมหาโพธิ์ประดิษฐานอยู่ในลังกาทวีป จักได้เสด็จมารับเอาต้นมหาโพธิ์ ในเวลานั้นกิ่งมหาโพธิ์ด้านทิศทักษิณจงขาดเองทีเดียวแล้วประดิษฐานอยู่ในกระถางทอง

2) ในเวลาประดิษฐานอยู่ในกระถางทองนั้น มหาโพธิ์จงลอยเข้าไปสู่ห้องหิมวลาหก ตั้งอยู

3) ในวันคำรบ 7 ต้นมหาโพธิ์จงลอยลงมาจากกลีบหิมวลาหก ตั้งอยู่ในกระถางทอง เปล่ง ฉัพพรรณรังสีจากใบและผลทั้งหลาย

4) พระธาตุรากขวัญเบื้องขวา จงทำยมกปาฏิหาริย์ ในวันประดิษฐานอยู่ที่พระเจดีย์ในถูปาราม

5) ในเวลาประดิษฐานอยู่ในมหาเจดีย์ พระธาตุของพระองค์ประมาณโทณะหนึ่งในเกาะลังกา จงแปลงเพศเป็นพระพุทธเจ้าแล้วเหาะขึ้นสู่เวหาส ทำยมกปาฏิหาริย

พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทรงทราบมหาอธิษฐาน 5 ข้อนี้แล้วทรงเลื่อมใสและให้เตรียมหนทางและกระถางทองคำสำหรับต้นพระศรีมหาโพธิ์ ช่วงเวลาที่ฉลองต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่นั้น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้แสดงอภินิหารหลายอย่าง เช่น รากงอกขึ้นเอง ลอยขึ้นไปในนภากาศ เป็นต้น ทั้งมนุษย์และอมนุษย์ได้ทำการฉลองต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยสักการะอย่างยิ่งใหญ่ หลังจากทรงฉลองต้นพระศรีมหาโพธิ์เสร็จแล้วพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงส่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปยังลังกา ต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้แตกหน่ออ่อนออกเป็น 8 ต้น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ปลูกไว้ในที่ต่างๆ ดังนี้ 1) ท่าชมพูโกลปัฏฏนะ (ปรารภเหตุที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ประดิษฐานเป็นครั้งแรกในคราวที่มาถึงลังกา) 2) หน้าประตูบ้านของควักกพราหมณ์ 3) อิสสรนิมมนิหาร 4) ใกล้พระปฐมเจดีย์ 5) เจติยบรรพต 6) บ้านกาชรคาม ในโรหณชนบท 7) บ้านจัทนคาม ในโรหณชนบท ต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้แตกหน่ออีกรวม 32 ต้น และได้รับการปลูกไว้ในอารามโดยรอบประมาณ 1 โยชน์ๆ (พระพุทธโฆสาจารย์ แต่ง, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย แปล, 2510: 153-165)

3. ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศไทย

ประเทศไทยได้มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์มาเป็นเวลานานแล้วก่อนที่กรุงสุโขทัย จะเป็นราชธานีเสียอีกเพราะในหลักศิลาจารึกได้มีการระบุถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้หลายตอน และมีตำนานเล่าว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์น่าจะนำมาปลูกในสมัยทวาราวดีราวปี พ.ศ.1432 หรือประมาณพันกว่าปีมาแล้วในสมัยนั้นมีเชื้อพระวงศ์เป็นบุตรของนายเชนกษัตริย์พระยาศรีสิทธิชัย ที่เคยเป็นมหาดเล็ก ในพระเจ้าแผ่นดินละโว้ ผู้ซึ่งเคยเป็นชู้กับนางสนมจนต้องถูกจับสักไหล่ข้างหนึ่ง จึงเรียกว่า “ไหล่ลาย”หลังจากนั้นนายไหล่ลายได้หนีไปบวชเป็นสามเณร ต่อจากนั้นก็ได้อาศัยเรือสำเภาหลบหนีไปยังประเทศศรีลังกาและหลังจากนั้นก็ได้ไปบวชเป็นพระสงฆ์ ตามแบบอย่างลังกา ณ ที่นั่นเมื่อกลับมายังประเทศไทยก็ได้นำพระบรมมหาธาตุมาจำนวน 650 พระองค์ พร้อมทั้งนำเอาเมล็ดของต้นพระศรีมหาโพธิ์มาด้วยในราวปี พ.ศ. 1432 และนำมาเพาะเป็นต้นกล้า หลังจากนั้นก็ได้นำไปปลูกไว้ที่นอกวัดเขามาปากน้ำซึ่งมีปรากฏอยู่ในตำนานของพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม กล้าไม้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์บางส่วนได้ถูกนำไปปลูกตามหัวเมืองหลักต่างๆ แต่ขาดหลักฐานว่าได้นำไปปลูกไว้ที่ใดบ้าง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสันนิษฐานจากโบราณสถาน และโบราณวัตถุ เช่น พระปฐมเจดีย์ ศิลา ธรรมจักร เป็นต้น แล้วสรุปไว้ว่า ศูนย์กลางของสุวรรณภูมิประเทศ ได้แก่จังหวัดนครปฐม และที่วัดพระปฐมเจดีย์นี่เองก็มีต้นศรีมหาโพธิ์สายพันธุ์พุทธคยาอยู่ด้วย อีกสถานที่หนึ่งที่มีต้นศรีมหาโพธิ์และเชื่อกันว่าเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย ได้แก่ต้นศรีมหาโพธิ์ ที่วัดต้นศรีมหาโพธิ์ ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งมีตำนานเล่าถึงที่มาของต้นโพธิ์ ดังได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อโพธิ์กับสังคมไทยยัง และเมื่อดูจากอายุของต้นโพธิ์ที่วัดศรีมหาโพธิ์ ก็อาจสรุปได้ว่า ต้นโพธิ์สายพันธุ์พุทธคยาได้เข้า มาสู่สังคมไทยอย่างน้อย 2,000 กว่าปีมาแล้ว

การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศไทยปัจจุบันนั้น ปรากฏอยู่ในจารึกหลายๆ แห่ง อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและคติการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ในดินแดนแถบนี้มาตั้งแต่อดีต อย่างเช่น ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงนำเมล็ดพันธ์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากพุทธคยามาเพาะและพระองค์ได้ทรงพระราชทานไปปลูกไว้ยัง 4 แห่ง คือ ที่วัดเทพศิรินทราวาส,วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ, วัดมณีชลขันธ์ ลพบุรีและวัดอุภัยราชบำรุงหรือวัดญวนตลาดน้อย ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น มีที่มาของต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่ 2 แห่ง คือ พันธุ์จากประเทศศรีลังกา และพันธุ์จากพุทธคยา และในรัชสมัยของพระองค์นี้ได้มี เซอร์จอห์น เบาว์ริ่ง ที่ได้นำหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์จากเมืองพุทธคยาเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายและพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานแก่พระราชโอรสทุกพระองค์ โดยในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราช ได้นำหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้ง 5 ต้นนั้นไปทรงปลูกในที่ต่างๆ ดังนี้ ต้นที่ 1 ทรงปลูก ที่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ต้นที่ 2 ทรงปลูกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ต้นที่ 3 ทรงปลูกที่วัดกวิศราราม จ. ลพบุรี ต้นที่ 4 ทรงปลูกที่วัดไทยในรัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย และต้นที่ 5 ทรงปลูกที่วัดนิเวศธรรมประวัติ พระราชวังบางปะอิน แม้แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ พระองค์ได้ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์เรื่อยมา แม้แต่กระทั่งพระองค์ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังต่างประเทศพระองค์ก็ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยเช่นกัน เช่น ที่ประเทศเมียนม่าร์พระองค์ได้ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้เป็นที่ระลึกเพื่อให้พุทธศาสนิกชน ชาวเมียนม่าร์ได้สักการบูชา (นวกฤต เหงกระโทก, 2557: 39-40)

4. การปลูกและการดูแล

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ปลูกในประเทศไทยมีการนำมาจากทั้งอินเดียและลังกา คติการนำต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากอินเดีย เพราะถือว่าเป็นโพธิ์ที่สืบมาจากดินแดนพุทธภูมิ เช่น สมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดร. จอห์น สแควร์ ได้นำเอาเมล็ดพันธ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยามาทูลเกล้าถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเพาะด้วยพระองค์เอง และได้นำไปปลูกที่วัด มหาธาตุ วัดบวรนิเวศ วัดพระปฐมเจดีย์ ส่วนเมล็ดที่เหลือทรงโปรดฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอทั้งหมดช่วยกันเพาะต้นกล้า ส่วนต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่นำมาจากลังกา เช่น ในโอกาสวาระครบรอบ 250 ปี (พ.ศ.2296-2546) ที่คณะสงฆ์ไทยได้ไปฟื้นฟู พระพุทธศาสนา (สยามวงศ์) ในประเทศศรีลังกา ประเทศไทย และประเทศศรีลังกาจึงได้ร่วมกัน อัญเชิญหน่อต้นพระศรีมหาโพธิ์จากเมืองอนุราธปุระมาปลูกไว้ที่วัดธรรมาราม ต.บ้านป้อม อ. พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ.2545 เป็นต้น หลักฐานการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในประเทศไทยโดยมากเป็นการปลูกของพระมหากษัตริย์และรัฐบาล นอกนี้เป็นการปลูกของเอกชน หากเป็นการปลูกทั่วไปจะเป็นพระสงฆ์หรือชาวบ้านปลูกในอาราม

ส่วนการดูแลปรากฏในรูปแบบของประเพณี ดังนี้

1) การไม่หักกิ่งโพธิ์มารองนั่ง คติความเชื่อของคนไทยในข้อนี้ได้นำมาสอนให้คนตระหนัก ในพระคุณของพ่อแม่ อย่าลบหลู่ดูหมิ่นพระคุณของพ่อแม่ และไม่ทำร้ายพ่อแม่ เรื่องนี้จะไปสัมพันธ์ กับคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมที่กล่าวถึงการฆ่าพ่อแม่ว่าเป็นอนันตริยกรรม หมายถึง กรรมหนักที่ ส่งผลให้ผู้กระทำไปตกในนรกเป็นเวลาช้านาน และยังกล่าวถึงผลกรรมของคนที่ทุบตีหรือด่าว่าพ่อแม่ภายหลังที่ตายจากโลกนี้ไปแล้วต้องไปเกิดเป็นเปรตที่มีร่างกายสูงใหญ่เท่ากับต้นตาล มีมือเท่ากับใบตาล ปากเท่ารู้เข็ม เรื่องเหล่านี้ได้ชี้ ให้เห็นว่าการนำเอาพ่อแม่มาสัมพันธ์กับโพธิ์ ได้สะท้อนถึงความสูงส่งแห่งพระคุณของพ่อแม่ คติความเชื่อเกี่ยวกับพระคุณของพ่อแม่นี้มีผลดีต่อการรักษาต้นพระศรีมหาโพธิ์ให้เจริญเติบโตอย่างสมบูรณ์ เพราะเป็นการได้ป้องกันไม่ให้คนมาหักกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ให้ได้รับความเสียหาย

2) ประเพณีรดน้ำต้นโพธิ์ ถือได้ว่าเป็นประเพณีที่เก่าแก่ที่สุดในเมืองไทยประมาณ 2,000 กว่าปี อยู่ที่อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี โดยที่ท่านผู้ว่าฯจังหวัดปราจีนบุรีได้บอกว่า “โพธิ์ศรีมโหสถ เป็นต้นโพธิ์มาจากลังกา เข้ามาในสมัยทวารวาดี และนักวิชาการได้กล่าวว่าเป็นโพธิ์ต้นแรกในประเทศไทย” ป้ายที่ปักอยู่หน้าต้นโพธิ์ซึ่งได้อธิบายว่า “ต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ (The Great Bodhi Tree) เป็นต้นโพธิ์ที่เก่าแก่และใหญ่ที่สุดในประเทศไทย สูงประมาณ 30 เมตร เส้นรอบวงประมาณ 20 เมตร ตามตำนานกล่าวว่า พระเจ้าเทวานัมปะยะดิษฐ์ เจ้าครองเมืองศรีมโหสถ ในสมัยขอมเรืองอำนาจ ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนา จึงได้ ส่งคณะทูตเดินทางไปขอกิ่งต้นโพธิ์ ที่พระพุทธเจ้าประทับเมื่อคราวที่ตรัสรู้ จากเจ้าผู้ครองนครปาตุลีบุตร ประเทศอินเดีย แล้วน้ากิ่งโพธิ์นั้นมาปลูกที่วัดศรีมหาโพธิ์ ปัจจุบันต้นศรีมหาโพธิ์ใช้เป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดปราจีนบุรี และมีการจัดที่วัดวังก์วิเวการาม จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งพิธีดังกล่าวจะเริ่มขึ้นในช่วงเย็นของวันวิสาขบูชา โดยชาวบ้านจะมารวมตัวกันที่วัดวังก์วิเวการาม สวดมนต์ ไหว้พระ สักการะเจดีย์พุทธคยา จากนั้นจะมารวมกันบริเวณลานกว้างด้านหน้าต้นโพธิ์ เตรียมตัวสมาทานศีลพร้อมกัน แล้วก็จะรดน้ำต้นโพธิ์ โดยรดผ่านรางกระบอกไม้ไผ่ที่จัดเตรียมไว้ พิธีดังกล่าวนอกจากจะเป็นการได้อนุรักษ์ประเพณีหรือความเชื่อเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้วยังเป็นการได้ดูแลรักษาต้นพระศรีมหาโพธิ์ให้เจริญเติบโตและงอกงามด้วย (อัครพงษ์ ค่ำคูณ, อ้างใน นวกฤด เหงกระโทก, 2546: 60)

3) ประเพณีแห่นมสดรดถวายต้นพระศรีมหาโพธิ์ ความเป็นมาของประเพณีดังกล่าวนี้เกิดจากพระนางติษยรักษิตาทรงริษยาต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงดูแลรักษาเป็นอย่างดี พระนางจึงรับสั่งให้ทำลายต้นโพธิ์ ทำให้พระเจ้าอโศกทรงเสียพระทัยเป็นอย่างมากและมีพระวรกายทรุดโทรมลงมลำดับ พระนางดำริว่าเรื่องที่เกิดขึ้นจะไม่เป็นผลดีต่อบ้านเมือง จึงได้เรียกนางสนมมาเฝ้าแล้วรับสั่งให้แม่มดและบุคคลผู้มีฤทธิ์เลิกจากการประกอบพิธีทำลายต้นโพธิ์ด้วยเวทย์มนต์ แล้วทรงถามถึงวิธีที่จะทำให้ต้นศรีมหาโพธิ์ฟื้นคืน ซึ่งได้รับคำแนะนำจากแม่มดว่าให้ขุดรอบต้นศรีมหาโพธิ์แล้วนำนมสดมารดถวาย วันละ 1,000 ถัง พระนางจึงรับสั่งให้พวกเสนาอำมาตย์ดำเนินการตามนั้น ต่อมาไม่นานต้นพระศรีมหาโพธิ์ฟื้นขึ้นและมีใบเขียวดกสวยงามดังเดิม เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงทราบก็เกิดปีติ หายจากอาการประชวร ทรงรับสั่งให้เสนาอำมาตย์ทำการบูชาต้นศรีมหาโพธิ์และทำการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ โดยทรงอาราธนาพระสงฆ์มาฉันภัตตาหาร ทรงพระราชทานนมสดใส่โถเงิน โถทอง โถแก้วผลึกมารดถวายต้นพระศรีมหาโพธิ์ในวันคล้ายวันประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญมหาทานแก่พระอริยะสงฆ์ คนยากจน ทรงนำพาพสกนิกรนับถือพระรัตนตรัยตราบสิ้นพระชนมายุของพระองค์ วัดพระธาตุดอยสะเก็ดได้สืบต่อประเพณีดังกล่าวนี้จากอินเดียและทำเป็นประจำทุกปีมาจนถึงปัจจุบัน (นวกฤด เหงกระโทก, 2557: 61-62)

คติความเชื่อเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสังคมไทย สรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้

จากการศึกษาความเชื่อเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ พบว่าสื่อความหมาย 4 ลักษณะ ดังนี้

1. โพธิ์: ต้นไม้ประจำพระพุทธศาสนา

ชาวไทยรู้จักต้นโพธิ์ในความหมายนี้ จากการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้ บันทึกเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับการตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้าไว้หรือได้รับการถ่ายทอดจากพระสงฆ์ ในรูปของการฟังธรรม โดยเฉพาะวันวิสาขบูชาที่ ชาวพุทธทั่วโลกต่างทราบตรงกันว่าเป็นวันที่ พระพุทธเจ้าทรงประสูติตรัสรู้ และปรินิพพาน ซึ่งต้นโพธิ์ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้า ประทับนั่งบำเพ็ญเพียรทางจิตจนได้ตรัสรู้ดังนั้น ชาวไทยพุทธจึงเรียกต้นโพธิ์นั้นว่า “ต้นศรีมหาโพธิ์” อันเป็นการเทิดพระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้า ในฐานะศาสดาเอกของโลก และทำให้ชาวไทย มองภาพต้นโพธิ์ว่าเป็นต้นไม้ประจำพระพุทธศาสนา

เนื่องจากเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้า ประทับนั่งตรัสรู้นั่นเอง

2. โพธิ์: ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์

การที่ชาวไทยพุทธรู้และมองภาพ ของต้นโพธิ์ว่าเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับ นั่งตรัสรู้ และพระพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในฐานะ ปูชนียบุคคลที่ชาวพุทธต้องสักการบูชา จึงทำให้โพธิ์เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวพุทธควรสักการบูชา (เจดีย์) เช่นเดียวกับพระพุทธรูป สังเกตจากชาว พุทธทั่วโลกที่ไปแสวงบุญยังประเทศอินเดียต่างก็ ไปนมัสการต้นศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยาเป็นจำนวน มากในแต่ละปีที่สำคัญชาวไทยพุทธที่มีความเชื่อ ดังกล่าวไม่กล้าตัดหรือทำลายต้นโพธิ์ เพราะกลัวจะเป็นบาป และไม่นิยมปลูกต้นไม้ชนิดนี้ไว้ที่บ้าน จะปลูกไว้เฉพาะที่วัดเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีประเพณีปฏิบัติต่อต้นโพธิ์หลายประการ เช่น การค้ำโพธิ์ที่ทำกันในหลายท้องถิ่นโดยมีความเชื่อ ว่าเป็นการค้ำดวงชะตาของตนให้มั่งคง แต่ที่ เห็นว่าเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาก็คือเป็น สัญลักษณ์ของการช่วยกันธำรงคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ต่อไปนั่นเอง เพราะโพธิ์เป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ สัจธรรมของพระพุทธเจ้า และการที่หลักคำสอน หรือภาพรวมก็คือพระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ได้ นั้น จำเป็นต้องอาศัยพุทธบริษัทสี่ คือ พระภิกษุ ภิกษุณีอุบาสก และอุบาสิกาช่วยกันสืบต่อ

3. โพธิ์: สำนวนไทยกับแนวทางปฏิบัติ

นอกจากทัศนะเกี่ยวกับต้นโพธิ์ที่ กล่าวมาในสองข้อข้างต้นแล้ว ชาวไทยยังได้ นำเอาคำว่า “โพธิ” มาใช้เป็นสัญลักษณ์สื่อถึง แนวทางปฏิบัติที่ดีงาม ผ่านสำนวนไทย ได้แก่

1) ร่มโพธิ์ร่มไทรของลูก สำนวนไทยข้อนี้เป็นการชี้ให้เห็นสถานะของพ่อแม่ที่เป็นผู้มีอุปการคุณต่อลูก ซึ่งพระพุทธศาสนาเรียกพ่อ แม่ว่า “บุพการี” หมายถึง บุคคลที่ทำอุปารคุณต่อลูกก่อน (พระไตรปิฎกภาษาไทย/20/120/114) เนื่องจากพ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิด และทำหน้าที่อันยิ่งใหญ่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ไว้ในสิงคาลกสูตร ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (พระไตรปิฎกภาษาไทย/11/226/212- 213) 5 ประการ คือ (1) ห้ามปราม ป้องกันไม่ให้ ลูกทำหรือเข้าใกล้ความชั่วทุกประการ (2) แนะนำ ชักจูงให้ลูกทำความดีอย่างต่อเนื่อง (3) ส่งเสียให้ ลูกได้ศึกษาเล่าเรียนตามความสามารถ (4) เป็น ธุระจัดหาหรือมีส่วนร่วมในการให้ข้อคิดเรื่องคู่ ครองกับลูก (5) มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงคราว อันสมควร และได้กำหนดหน้าที่ของลูกที่ดีไว้ใน พระสูตรเดียวกัน 5 ประการ คือ (1) เลี้ยงดู ตอบแทนท่าน (2) ช่วยทำกิจการงานของท่าน (3) ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน ไม่ทำให้วงศ์ตระกูล มัวหมอง (4) ประพฤติตนให้สมกับเป็นทายาท ของท่าน (5) ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เมื่อท่าน ล่วงลับไปแล้ว และเรียกลูกที่ทำหน้าที่ต่อพ่อแม่ ดังกล่าวว่า “กตัญญูกตเวที” หมายถึง ลูกที่ดี ต้องเป็นผู้รู้อุปการคุณที่พ่อแม่ได้ทำแก่ตนแล้วตอบแทนพระคุณท่าน และแสดงออกเพื่อบูชา คุณความดีนั้น

2) อย่าหักกิ่งโพธิ์มารองนั่ง สำนวนไทยข้อนี้ได้นำมาสอนคนให้ตระหนักใน พระคุณของพ่อแม่ อย่าลบหลู่ ดูหมิ่นพระคุณของ พ่อแม่ และไม่ทำร้ายพ่อแม่ เรื่องนี้จะไปสัมพันธ์ กับคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมที่กล่าวถึง การฆ่าพ่อ แม่ว่าเป็นอนันตริยกรรม หมายถึง กรรมหนักที่ส่งผลให้ผู้กระทำไปตกในนรกเป็นเวลาช้านาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย/35/941- 945) และยังกล่าวถึงผลกรรมของคนที่ทุบตีหรือ ด่าว่าพ่อแม่ภายหลังที่ตายจากโลกนี้ไปแล้วต้องไป เกิดเป็นเปรตที่มีร่างกายสูงใหญ่เท่ากับต้นตาล มีมือเท่ากับใบตาล ปากเท่ารู้เข็ม เรื่องเหล่านี้ได้ชี้ ให้เห็นว่า การนำเอาพ่อแม่มาสัมพันธ์กับโพธิ์ ได้สะท้อนถึงความสูงส่งแห่งพระคุณของพ่อแม่ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเชิดชูเกียรติของพ่อแม่ไว้ใน พรหมสูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย (พระไตรปิฎกภาษาไทย/21/63/107-108) 3 ประการ คือ

2.1) พระพรหมของลูกหมายถึงพ่อแม่เป็นพระพรหมของลูกข้อนี้พิจารณาจากหลักคำสอนที่ยกสถานะของพ่อแม่ เทียบเท่ากับพระพรหม เพราะพ่อแม่มีคุณธรรม ต่อลูกตามหลักพรหมวิหารสี่ คือ มีความ

รัก ความปรารถนาดีต่อลูกอย่างบริสุทธิ์ใจ (เมตตา) มีความสงสารลูก เมื่อเห็นลูกประสบความทุกข์ หรือปัญหา มิอาจนิ่งนอนใจได้ต้องเข้าไปช่วยเหลือ (กรุณา) มีความชื่นชมยินดีในความดีความสำเร็จของลูก (มุทิตา) และมีความเที่ยงธรรมต่อ ลูกทุกคน (อุเบกขา) และเรียกพ่อแม่ว่าเป็นเทวดาประจำตัวของลูก (พรหมาติ มาตาปิตโร)...

4. ต้นโพธิ์: สัญลักษณ์ของสถานที่

นอกจากต้นโพธิ์จะเข้ามาเกี่ยวข้อง กับคนไทยในฐานะต้นไม้ในพุทธประวัติและหลัก การปฏิบัติบางเรื่องแล้วต้นโพธิ์ยังถูกนำมาใช้ตั้งเป็นชื่อสถานที่อีกด้วย เช่น บ้านหรือวัดโพธิ์ศรี ตำบลโค้งไผ่ อำเภอขาณุวรลักษบุรี จังหวัด กำแพงเพชร เป็นต้น บางท้องที่ได้ใช้ต้นโพธิ์เป็น สัญลักษณ์ประจำท้องถิ่นของตนด้วย เช่น จังหวัดปราจีนบุรีที่ใช้ต้น ศรีมหาโพธิ์เป็นสัญลักษณ์ ประจำจังหวัด ซึ่งต้นศรีมหาโพธิ์นั้นอยู่ในเขตวัด ต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ตำบลโคกปีบ อำเภอศรีมโหสถ ตามตำนานกล่าวว่าเป็นหน่อต้นศรีมหาโพธิ์ที่ พระพุทธเจ้าตรัสรู้จากพุทธคยา ประเทศอินเดีย ที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย มีอายุกว่า 2,000 ปี ซึ่งนำเข้ามาปลูกเป็นต้นแรก ลำต้นวัดโดยรอบประมาณ 20 เมตร สูงประมาณ 30 เมตร มี เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 25 เมตร ตั้งแต่สมัย พระเจ้าทวานัมปะยะดิษฐ์ เจ้าครองเมืองศรี- มโหสถ สมัยขอมเรืองอำนาจ ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนา จึงได้ส่งคณะทูตเดินทางไปขอกิ่ง ต้นโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้จากเจ้า ผู้ครองนครปาตุลีบุตร ประเทศอินเดีย แล้วนำ กิ่งโพธิ์นั้นมาปลูกที่วัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ต่อมาทางจังหวัดปราจีนบุรีได้กำหนดให้ต้นศรีมหาโพธิ์เป็นสัญลักษณ์ประจำจังหวัด และในวันวิสาขบูชา ของทุกปีจะมีงานนมัสการต้นศรีมหาโพธิ์ (ชมรมคนชอบเที่ยวแห่งเมืองสยาม, 2548: 48)

5. อภิปรายผล

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้รับการนับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หลังจากต้นแรกตายแล้วได้มีการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ต่อมาจนถึงปัจจุบัน โดยการใช้หน่อของต้นแรกและต้นต่อๆ มาปลูก เพื่อเป็นการได้สืบต่อต้นแรกไว้ให้คงอยู่เป็นสัญลักษณ์มาถึงปัจจุบัน สอดคล้องกับงานวิจัยของ นวกฤต เหงกระโทก (2557) เรื่อง “การศึกษาคุณค่า และคติธรรมของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาท” ที่พบว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นพันธุ์ไม้ที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวพุทธมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธประวัติมีอยู่ 2 ต้นด้วยกัน คือ ที่พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ และต้นอานันทโพธิ์ ณ วัดเชตวันมหาวิหาร ซึ่งต้นอานันทโพธิ์ยังคงยืนต้นมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่สืบมาจากหน่อโพธิ์ตรัสรู้ที่พุทธคยา หรือต้นที่เป็นอุทเทสิกเจดีย์ในปัจจุบัน มี 3 ต้นด้วยกัน คือ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ตรัสรู้ที่พุทธคยา, ต้นพระศรีมหาโพธิ์เมืองอนุราธปุระ และต้นอานันทโพธิ์ วัดพระเชตวันมหาวิหาร

การปลูกและการดูแลรักษามีรากฐานจากความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่ปรากฏในรูปแบบของประเพณีและพิธีกรรม เช่น ประเพณีการรดน้ำต้นพระศรีมหาโพธิ์ ประเพณีค้ำโพธิ์ เป็นต้น สอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูวิสาลปุญญาภิรัต (สมใจ อธิปุญโญ) เรื่อง “ศึกษาพิธีกรรมค้ำโพธิ์ของชาวพุทธอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์” ที่พบว่า พิธีกรรมต่ออายุด้วยการค้ำโพธิ์นั้น ชาวพุทธอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์จะกระทำเมื่อมีคนป่วยรักษาไม่หายเช่น พ่อแม่ป่วย ลูกหลานก็จะทำพิธีกรรมต่ออายุให้ด้วยการทำพิธีค้ำโพธิ์ ซึ่งเป็นการทำบุญต่ออายุให้มีชีวิตยืนยาวหายป่วย เป็นการทำบุญเป็นสิริมงคล ประเพณีการค้ำโพธิ์นั้นมีคุณค่าทางด้านจิตใจต่อผู้สูงอายุให้มีกำลังใจในการต่อสู้กับการเจ็บ ไข้ต่างๆ มีความเคารพศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาไม่ประหวั่นพรั่นพรึงต่อมรณภัยที่จะมาถึง คุณค่าต่อ ครอบครัวคือทำให้ลูกหลานได้แสดงออกถึงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ มีความรักความผูกพันต่อพ่อแม่ ญาติพี่น้องที่ได้มาทำบุญร่วมกัน คุณค่าต่อสังคมและพระพุทธศาสนา พิธีกรรมค้ำโพธิ์ทำให้คน ในสังคมได้ร่วมกันทำบุญในพระพุทธศาสนา ได้แสดงออกถึงความเห็นใจซึ่งกันและกัน

ประชาชนได้เห็นความสำคัญ ของพระพุทธศาสนาว่าสามารถเป็นที่พึ่งได้

ความเชื่อเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ปรากฏในรูปแบบของพิธีกรรม ประเพณี และอย่างอื่นรวมทั้งสถานที่ ดังนั้นจึงมีการตั้งชื่อสถานที่เกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นสัญลักษณ์ของสถานที่ เป็นต้น สอดคล้องกับงานเขียนของธีรโชติ เกิดแก้ว ในหนังสือ “โพธิ์: จากพุทธคยาสู่หัวเฉียว” ว่า คนไทยได้นำเอาโพธิ์มาใช้ในหลายมิติ และในแต่ละมิติ ก็ล้วนแฝงนัยสำคัญเอาไว้ โดยเฉพาะการนำเอา ต้นโพธิ์มาเป็นสัญลักษณ์ของสถานที่หรือสถาบัน จะมีสาระสำคัญที่แฝงไว้ที่นอกเหนือไปจากการ เป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกให้คนรู้ถึงความเป็นมา

6. สรุป

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในอินเดียคือต้นแรกที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้จนถึงต้นปัจจุบัน ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในลังกาต้นแรกคือต้นที่พระเจ้าอโศกมหาราชพระราชทานมาปลูกที่ลังกาสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ปลูกในประเทศไทยมีการนำมาจากทั้งอินเดียและลังกา คติการนำต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากอินเดียเพราะถือว่าเป็นโพธิ์ที่สืบมาจากดินแดนพุทธภูมิ สันนิษฐานว่ามีการนำมาสู่สยามไม่น้อยกว่า 2,000 ปีมาแล้ว การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ในไทย เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปลูกที่วัดเทพสิรินทราวาส เป็นต้น การดูแลต้นพระศรีมหาโพธิ์ปรากฏในรูปแบบของประเพณี เช่น ประเพณีรดน้ำต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น ต้นพระศรีมหาโพธิ์สื่อความหมายทางสัญลักษณ์ 4 อย่าง ได้แก่ 1) สัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา 2) ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ 3) สำนวนไทยกับแนวทางปฏิบัติ 4) สัญลักษณ์สถานที่

7. ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะงานวิจัยเรื่อง ศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในสังคมไทยประกอบด้วย

7.1 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรให้การสนับสนุน ส่งเสริมวัด และศาสนสถานในประเทศไทยทุกแห่งให้ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์เพื่อเป็นการรักษาและระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรให้การสนับสนุน ส่งเสริมประเพณีอันดีงามที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ เพื่อให้ประเพณีต่างๆ ได้ดำรงอยู่คู่กับต้นพระศรีมหาโพธิ์อย่างมั่นคงตลอดไป

3) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรมีการเผยแผ่ความรู้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ให้ประชาชนได้รู้ถึงคุณค่า และคติธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

7.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ศึกษาอิทธิพลของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีชีวิตของสังคมไทย

2) ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชน

8. เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

ชมรมคนชอบเที่ยวแห่งเมืองสยาม. (2548). เที่ยวไทยให้สนุก 76 จังหวัด. กรุงเทพมหานคร: กู๊ดมอร์นิ่ง.

ธีรโชติ เกิดแก้ว. (2553). โพธิ์: จากพุทธคยาสู่หัวเฉียว. วารสาร มฉก.วิชาการ. 14(27), 74-77.

นวกฤต เหงกระโทก. (2557). การศึกษาคุณค่า และคติธรรมของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บุญรอด บุญเกิด. (2557). ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้. วารสารมนุษยศาสตรและสังคมศาสตร์. 22(39), 28-39.

พรหมญาณี. สัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา. สืบค้นเมื่อ 19 มีนาคม 2564, จาก http://www. bloggang.com/mainblog.php?id=prommayanee&month-6-2010&group=3&gblog=39.

พระครูพิพิธจารุธรรม, ดร. และคณะ. (2557). แนวทางการอนุรักษ์ป่าตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท. รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูวิสาลปุญญาภิรัต (สมใจ อธิปุญโญ). (2557). ศึกษาพิธีกรรมค้ำโพธิ์ของชาวพุทธอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพุทธโฆสาจารย์ แต่ง, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย แปล. (2510). สมันตปาสาทิกาแปล ภาค 1. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหาไพศาล ฐานวุฑฺโฒ. ล้านนาทอล์ค. สืบค้นเมื่อ 16 มีนาคม 2557, จาก http://www.lannatalkkhong-dee.com/newsDetail.php?id=N080178.

เพชร แสนใจบาล. ตำนานไม้ค้ำสะหลี. สืบค้นเมื่อ 14 มีนาคม 2564, จาก http://www.chomthong .org/html/maikumpo.html.

ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข. ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า. สืบค้นเมื่อ 19 มีนาคม 2564, จาก http://www .dham-mathai.org/buddha/g๒๗.php.

อภิญญา นนท์นาท. (2553). แนวคิดและความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์สมัยพระบาทสมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต ภาคประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุดม เชยกีวงศ์. (2551). ต้นไม้ในพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: เสริมปัญญา.

ภาษาอังกฤษ

Boonkerd B.. (2014). The tree is enlightenment. Journal of Humanities and Social Sciences. 22(39), 28-39.

Brahmayanee. (2010). Symbol of Buddhism. Retrieved 19 March 2021, from http://www.blog-gang.com/mainblog.php?id=prommayanee&month-062010&group=3&gb log=39.

Cheikiwong U.. (2008). Trees in Buddhism. Bangkok: Serm Wittaya.

Club of people who like to travel in Siam. (2005). Have fun traveling in Thailand, 76 provinces. Bangkok: Good Morning.

Hengkratok N.. (2014). The study Values and Buddhist doctrines related to the Bodhi tree in Theravãda Buddhism. Master's Degree Thesis Buddhism graduate school Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Kerdkaew T.. (2010). Pho: From Bodh Gaya to Hua Chiew. Journal of Academic Affairs. 14(27), 74-77.

Phrakhru Phitcharutham, Dr. et al. (2014). Forest Conservation Guidelines according to Theravada Buddhism. Research Report Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Phrakhruvisalpunyaphirat (Somjai Atipoonyo). (2014). A Study of The Ritual of Bodhi Tree Crutches of Buddhists, Tha Tum District, Surin Province. Master's Degree Thesis Buddhism graduate school Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Phra Phuttakhosachan, write, Mahamakut Buddhist University, translation. (1967). Samantaphasathika Translation, Region 1. Bangkok: Mahamakut Buddhist University.

Phramaha Phaisan Thanawutto. (2014). Lanna Talk. Retrieved 16 March 2014, from http://www. lannatalk khong dee.com/newsDetail.php?id=N080178.

Saenchaiban P.. (2021). The Legend of Mai Kham Salee. Retrieved 14 March 2021, from http:// www.chomthong .org/htm l/maikumpo.html.

Wantanachaisuk P.. (2021). Knowledge of Buddha. Retrieved 19 March 2021, from http://www. dhamm athai.org/buddha/g27.php.